

KİTLE İLETİŞİMİNDE HABER FOTOĞRAFININ YERİ VE ÖNEMİ

Özer KANBUROĞLU*

Abstract

One depended on drawings to show others the places not visited and events not being observed individually, before the art of photography widespread throughout the world. Upon the innovation of gelatine in 1880's, widening of use of small-size devices using 9 x 12 cm films and introduction of flash enabling to take picture even under inconvenient light conditions, most of the remarkable technical problems could be solved.

However, the technological level prevailed in those days did not allow to print the photographs in the newspapers. Thus, the initial photographs of the news, that is images printed on the photograph papers, were illustrated by a painter and then could be printed as gravure using the printing technique called half tone. Naturally, the name of both the photographer and the painter appeared under the gravure. Yet, the photography for news improved in line with the developments in the press technology.

* Öğr.Gör., Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Fotoğraf Bölümü

In today's world, photographs are used for almost all effective means of communication. The press-media, called as a power by the nations, may depend only on texts, however we can hardly meet any newspaper or news not benefiting from photographs.

There is some news, where a suitable photograph enhances and emphasises the quality and content of the text and provides that the news will be remembered for a long time. Furthermore, the importance of a photograph becomes much more evident when used in newspapers achieving a circulation volume of hundreds of thousands. Another reason of the photograph's importance is that it is a means indicating the objects without any deviation from the reality.

A photograph may have the power of expression more effective and intense than that of a motto, a novel or a drawing. Therefore, when used consciously as a means of mass communication, a photograph will attain and realise its aims and purposes.

.....

Fransız bilim adamı Joseph Nicephore NIEPCE 1826 yılında, ilk kez evinin penceresinden karşısındaki manzarayı bir çinko levhaya monte ettiğinde, bu buluşunun bu kadar büyük bir etki yapacağını tahmin edememişti. Fakat yine bir Fransız olan, ressam Delachore'nin "Bugünden sonra ressamlık öldü, artık fotoğraf onun yerine geçti" diyerek buluşun ne kadar önemi olduğunu altını çizmişti. Ancak, resim sanatı tabi ki Delaroche'nin

dediği gibi ölmedi. İzlenimci ve Realist tavrı fotoğrafa bırakarak kendine yeni akımlar (ekspresyonizm, sembolizm, romantizm, dadaizm, futurizm, pop-art, post modernizm v.b.) bularak mevcudiyetini sürdürdü. Burada asıl önemli olan fotoğrafın resimden aldığı bu kulvarı nasıl değerlendirdiğidir.

İlk önceleri sistemin çok pahalı olması nedeniyle sadece üst gelir gruplarına hitap eden fotoğraf, daha sonra Amerikalı mucit (gerçek mesleği bankacılıktır) George Eastman KODAK'ın iğninch buluşları ile ucuzlayarak geniş halk tabanına yayılma imkanı buldu.. Özellikle KODAK'ın selüloz tabanlı filmleri ile birlikte, kutu kameralarının seri üretimine başlamasıyla fotoğraf hızla tüm dünyaya yayıldı. 1888 yılında başlayan bu fotoğrafın daha geniş kitlelere yayılması, adı konulmayan bir mesleğin ortaya çıkmasına da sebep oldu. Bu da "Foto Muhabirliği" ya da diğer ismi ile "Haber Fotoğrafçılığı" idi.

Fotoğrafın yaygınlaşmasından önce, insanlara normalde görmedikleri yerleri ve olayları göstermek için resimden yararlanılıyordu. Bu resimlerde olay, ressamın bakış açısına bağlı olarak çiziliyordu ve fotoğrafın tüm ayrıntıları olduğu gibi saptama özelliği resimde olmadığı için bunlar şimdiki haber fotoğrafları kadar etkili olmuyordu. Haber fotoğrafçılığının başlangıcı 18. yüzyılda basılan resimlere dayandırılabilir. Daha sonra devreye giren fotoğraf teknolojisi resim sanatından bu görevini devraldı. Tabi ki, elde edilen ilk haber fotoğrafları o günkü baskı teknolojisi ile direkt olarak gazetelere basılamıyordu. Fotoğrafın basında yaygınlaşması ve basın fotoğrafçılığının gelişmesi, fotoğrafların basılmasını sağlayan yöntemlerin bulunmasıyla gerçekleşebilmiştir.

Ancak, o günkü teknolojik düzeyde, elde edilen fotoğrafların gazeteye tam olarak basımı imkansızdı. Dolayısıyla elde edilen yani fotoğraf kağıdına basılan ilk haber fotoğrafları, ilk önce bir ressamla çizdiriliyor ve yarım ton adı verilen baskı sistemiyle gravür olarak gazetelere basılabiliyordu.

Tabiki hem fotoğrafçının hem de ressamın adı bu gravürün altına yazılıyordu. Sonraki yıllarda fotoğraf tekniği baskı tekniğinden daha hızlı gelişti. 1880'lerde 9x12 cm'lik film kullanan küçük boy makinelerin yaygınlaşması ve yetersiz ışık koşullarında çalışmayı sağlayan flaşın ortaya çıkışıyla fotoğrafçının önündeki teknik güçlükler büyük ölçüde çözüldü.

Bugün, kitle iletişimindeki en etkili araçların hemen hemen hepsinde fotoğraf kullanılmaktadır. Ulusların 4.kuvvet olarak tanımladıkları basın yayın, yalnızca yazıya dayalı olabildiği gibi, artık fotoğraf kullanılmayan gazete ya da haber hemen hemen pek nadir rastlanmaktadır. Bazı yazılar vardır ki fotoğrafla süslenmesi yazının içeriğine uygun fotoğrafın kullanılması anlatılmak istenen konusunun değerini bir kat daha arttırmakta ve beyinlerde daha uzun bir süre kalmasını sağlamaktadır. Hele bu işi yüz binlerce ulaşan gazeteler çerçevesinde söz konusu olursa fotoğrafın önemi iyice belirginleşmektedir. Fotoğrafın kitle iletişimindeki öneminin bir başka nedeni de, fotoğrafın nesnelere aslına uygun kalarak anlatan bir araç olmasındandır. Çünkü bir tabloda ressam hiçbir zaman fotoğraftaki gibi renk tonlarını ve derinliği veremeyecektir, aynı zamanda fotoğraftaki kadar gerçeğin kendisini de sunamayacaktır

Artık bir çatışma fotoğrafı gazetelerde yer aldığında, o olayla ilgili görüntüler birçok kişi tarafından televizyonda izlenmiş

olmaktadır. Ancak fotoğrafın anı sonsuzlaştırması, kalıcılığı ve akıllardan silinmeyecek etkiler yaratabilmesi, onun önemini korumasını sağlamaktadır. Fotoğrafın sinema ve televizyona karşı bir üstünlüğü vardır. Müziğin ya da sözün kattığı yorumla her şey olduğundan başka güzel gösterilebilir. Oysa yapayalnız duran bir fotoğraf, çevresini saran yalanlara karşın gerçeği anlatır. Napalm bombasıyla yanmış bir çocuğun fotoğrafı, bunun için hangi gerekçe ileri sürülürse sürülsün, savaşın insanlık dışılığını anlatmaktadır.

Öyle fotoğraflar vardır ki yıllarca anımsanacaktır. Vietnam savaşı sırasında bir Vietnam'lı subayın bir başka Vietnamlının şakağına tabanca dayarken çekilmiş fotoğrafı, 2. Dünya Savaşı sırasında Nazilerin yaptığı bir aramada silahlardan korkup ellerine kaldıran küçük bir çocuğun fotoğrafı ya da Hiroşima'ya atılan Atom Bombasının çekilen fotoğrafı... Elbette ki bütün insanlar bu fotoğraflardan aynı sonucu çıkaracak ya da aynı şeyi algılayacak değiller. Ama bu fotoğraflar hangi amaçla çekilmiş olursa olsunlar. En azından bunları seyreden insanlar savaşa karşı bir antipati uyacaklardır. Bu fotoğraflar zaman zaman kişiler üzerinde savaş ve insan öldürme aleyhtarlığına varacak kadar yoğun iletişim bir taşıyabilirler.

Ancak, günümüzde TV haberciliğinin olayların görüntülerini çok kısa bir zamanda aktarabilmesi, basın fotoğraflarının etkisini bir ölçüde sınırlamaktadır. Olayları bire bir ve anında sunabilen bu yeni iletişim dili, fotoğrafın saltanatını yavaş yavaş ele geçirdi ya da öyle gözükte. Tabi ki bu saptama bir yere kadar doğru işliyor. Çünkü, televizyonunda görsel bir etkisi söz konusu olduğu için

buna itiraz hakkımız olmuyor. Ancak, bir konuyu gözden geçiriyoruz. O da her iki teknoloji arasında belli bir fark olduğu ve bu farkında aslında birbirlerinin açıklarını kapattığıdır. Nedir bu fark? Birinin durağan görüntüden, diğerinin ise akıcı görüntüden oluşması. Fotoğraf burada belli bir avantaj sağlıyor. O avantajda dakikalarca bazen de saatlerce fotoğrafa bakarak onu tam manasıyla inceleme fırsatı sunuyor size. Peki televizyon size bu imkanı veriyor mu) Tabii ki hayır.

Gündelik yaşamda yer alan fotografik görüntüler, ister basın fotoğrafı olsun, ister reklam fotoğrafı veya fotoğraftan türeyen sinematografik veya televizyon görüntüleri olsun, toplumların, toplum içindeki bireylerin kendilerinden ve yaşamdan haberdar olmalarını sağlamaktadır. Kitle iletişim araçları haber verme, eğlendirme, eğitime gibi faktörleri gerçekleştirmek, toplumsal değerlerin devamlılığını sağlamak için “görüntü”den olabildiğince yararlanmaktadır. Haberdar etme, eğitime, eğlendirme gibi “masum” görünüşler altında bir tüketim toplumu yaratmak için bilince ve bilinç altına görsel enjeksiyonlar yapılmaktadır.

Görsel iletiler hemen algılanıveren düz anlamlarının yanı sıra, bakar bakmaz fark edilemeyen bazı gizli anlamları da barındırmaktalar. Hemen ilk bakışta, anlaşılmayan bu gizli anlamlar yan anlam olarak adlandırılıyor. Çoğu kez hemen algılanamayan yan anlamları çözebilmek, görsel metinlerin –bunlar fotoğraf, sinema filmi, televizyon görüntüleri, çizgi romanlar, reklam ve basın fotoğrafları olabilir– okunmasının öğrenilmesi gerekir. Lascaux mağara duvarlarına görsel betimlemeleri yapan ilk insanlardan günümüze dek “görüntüler” gerek yaratım süreci, gerek yatırım

biçimi olarak ve gerekse bunlara yüklenen anlamlar olarak oldukça büyük değişimler geçirmiştir. 1830'lu yıllarda ortaya çıkan fotoğraf, onu takip eden sinema ve televizyonun habercisiydi. O günlere dek görüntülerin yaratımında insan bilinci ve eli önem kazanıyordu. Fotoğrafın tarih olmasıyla birlikte, görüntü üretiminde bir aygıt kullanılmaya başlandı. Bu aygıtın (fotoğraf makinesi) kullanılmaya başlanmasıyla birlikte gerek fotoğrafik görüntünün oluşumu, gerekse bu görüntülerin anlam(lar)ı üzerinde farklı tartışmalar başladı.

Toplumlar görüntüleri olağanüstü boyutlarda tüketiliyor, bu da beraberinde tüketilecek görüntülerin hızlı ve yoğun biçimde üretilmesini gündeme getiriyor. Susan Sontag'a göre kapitalist toplum görüntüler üzerine kurulu bir kültüre gereksinim duyar. "Satın almayı uyararak ve sınıf, ırk, cinsiyet sorularını uyandırmak için korkunç miktarlarda eğlenceye gereksinimi vardır. Ve doğal kaynakları daha iyi sömürmek üretkenliği artırmak, düzeni sağlamak bürokratlara iş bulmak için sınırsız miktarda bilgi toplamak zorundadır. Fotoğraf makinesinin ikili kapasitesi, yani gerçekçiliği hem özneliştirir, hem de nesneliştirir, bu gereksinimlere en iyi biçimde hizmet eder, onları güçlendirir... Özgür siyasal seçimin özgür ekonomik tüketime indirgenmesi, görüntülerin sınırsızca üretilmesini ve tüketilmesini şart koşar"

John Berger ise: "...fotoğraflar çoğu zaman sanıldığı gibi mekanik kayıtlar değildir. Her bir fotoğrafa baktığımızda ne denli az olursa olsun, fotoğrafçının baktığımızda, ne denli az olursa olsun, fotoğrafçının sınırsız görünüm olanakları arasından o görünümü seçtiğini fark ederiz. Rastgele aile fotoğraflarında da bu böyledir bu. Fotoğrafçının görme biçimi konuyu seçişine de yansır." der.

Berger'e göre fotoğraf bir seçme olayı, fotoğrafçı konuyu seçerken kendi öznel düşüncelerini de işin içine sokmakta. Fotoğraf iki boyutlu bir düzlem üzerinde yukarıda sözü edilen mekanik, optik kimyasal ve fiziksel yöntemlerle üçüncü boyut yansımaları yaratma işi olarak da tanımlanabilir, görünenin dışında farklı anlamları da içeren fotoğraf, gerçeğin yansımaları, bir başka deyişle, gerçek gibi olanı aktaran ancak asla gerçek olmayan bir olgudur. Zamanı durdurur. Zamanın çok küçük bir dilimini duyarlı yüzey üzerinde tespit eder veya zamanı soyutlar, fotoğraf "gerçek gibi" duygusunu oluşturur.

Vilem Flusser'a göre fotoğraf teknik görüntülerin ilkidir. Flusser: "Teknik görüntüler bir "aygıt" (Apparatus) tarafından üretilen görüntülerdir... İçinde yaşanan dünya, güneş ışığını ve diğer ışınları yansıtıyor. Bu yansıyan ışık yine ışığa duyarlı bir yüzey üzerine kaydedildiği zaman (optik, kimyasal, mekanik bir takım süreçler sonucunda) "teknik görüntü" oluşur. Bu tür görüntülerin varlıklarını gerçeklikle aynı düzlemde sürdürdükleri varsayılır" der. Fotoğrafın serüveni kuşkusuz burada bitmez, kimi fotoğraflar albümlerde veya eski ayakkabı kutularında yerlerini alıp, ileride herhangi bir zamanda fotoğrafın çekildiği "an" anılmak üzere raflara kaldırılıp bir süre için unutulur, kimi fotoğraflarsa farklı dağıtım kanalları ve yaşamımızın her anında karşımıza çıkan fotoğraflar olurlar.

Bireyler bir fotoğrafı ellerine aldıkları zaman, fotoğrafın gerçeğin bir kesitini aktardığını gösterdiğini düşünür. Çoğu kez fotoğrafın "gerçek"i yansıttığı düşüncesi önem kazanır. Fotoğraf karşısında pek şüphe duyulmaz. Hemen kabul ediliverir. Fotoğraflar arasındaki ayırımı belirleyen etmenin fotoğrafı çeken veya kullanan

kişinin o fotoğrafla çeken veya kullanan kişinin o fotoğrafla ilgili olan niyeti olduğundan yukarıda söz edildi. Herhangi bir fotoğraf çok farklı amaçlarla ve farklı ortamlarda kullanılabilir. Aynı fotoğraf hem haberde, hem reklamda veya bir fotoğraf sergisinde kullanılabilir. Flusser; "Fotoğrafa sahip olan değil, fotoğraf üzerindeki bilgiyi üreten kişi daha güçlü konumdur. Bir başka deyişle, gücü elinde bulunduran fotoğrafa sahip olan kişi değil, bilginin programcısıdır" der.

Sontog'a göre fotoğraf teknik ve felsefi tanımlarının yanı sıra aynı zamanda yorumdur. Bu fotoğrafı çekenin veya seçenin yorumudur. Fotoğrafı çeken kişi bir kareyi diğerine tercih ederken, fotoğrafın nasıl olması gerektiği konusunda bir karar oluştururken kafalarında o fotoğrafın ne anlatması gerektiğini, kafalarında o fotoğrafın ne anlatması gerektiğini, duygu ve düşüncelerini, kendi bakış açılarını da ortaya koymaya çalışırlar, bir anlamda kendilerinin fotoğraflarla çalışırlar, bir anlamda kendilerinin fotoğrafla ilgili standartlarını oluştururlar. İnsanlar arasında fotoğraf makinesinin gerçeği yakalayıp aktardığı düşüncesi oldukça hakimdir. Ancak fotoğrafı çeken kişinin kimliğinin fotoğrafa yansması dolayısıyla, fotoğraflar da resimler ve diğer çizimler gibi nesnel yapıya sahiptirler.

Bugün, görsel alanda iletişimin büyük bir bölümünü fotoğraf üstlenmiştir. Kitle iletişimindeki en etkili araçlardan biri olan yazılı basında çıkan hemen hemen tüm haberlerde fotoğraf kullanılmaktadır. Gerek ulusal basınımız, gerekse uluslararası basın bu önemli argümandan oldukça fazla yararlanmaktadır. Haberi görsel malzemeye daha anlaşılabilir hale getirmek bir haberci için büyük avantaj taşımaktadır. Tabii ki burada esas konu haber

fotoğrafının gerek ulusal basında, gerekse uluslararası basında ne şekilde doğru kullanıldığıdır.

Fotoğraf bir iletişim aracı olarak kullanıldığı zaman, rengi, içeriği ve kadrajı ile bir iletide en önemli unsur olmaktadır. Konuya aykırı bir fotoğraf kullanıldığında iletişim yerine antipati doğurabilmekte, renk sapması olan bir fotoğraf o güzel yerleri bize sıradanmış gibi gösterebilmekte, yanlış kadrajlanmış bir fotoğraf ise bizi yanlış gözleme itebilecektir. Bir fotoğraf bazen bir slogandan, bir romandan ya da resimden daha fazla anlatım gücüne sahip olabilir. Bu nedenle, fotoğraf bir kitle iletişim aracı olarak bilinçli kullanıldığında amacına ulaşmaktadır.

Bazı yazılar vardır ki fotoğrafla süslenmesi yazının içeriğine uygun fotoğrafın kullanılması anlatılmak istenen konusunun değerini bir kat daha arttırmakta ve beyinlerde daha uzun bir süre kalmasını sağlamaktadır. Hele bu işi yüzbinlerce ulaşan gazeteler çerçevesinde söz konusu olursa fotoğrafın önemi iyice belirginleşmektedir. Fotoğrafın kitle iletişimindeki öneminin bir başka nedeni de, fotoğrafın nesnelere aslına uygun kalarak anlatan bir araç olmasındandır. Yani gerçekleri yansıtmasıdır. İşte benim doktora tezi olarak işlemek istediğim konu, gerek ulusal basında gerekse uluslararası basında farklı kullanımları ele alarak bunların ne gibi sonuçlara yol açabileceğini ortaya koymaktır.

Kitle iletişim araçları arasında fotoğrafın önemini, fotoğraf ve fotoğrafçılığın anlamlandırılmasını şu sözlerle açıklayabilirsiniz: "Fotoğraf aynı zamanda insanın bencilliğini de doyuma ulaştırıyor. Görülen anı kendisine ait kılıyor. Çekilen fotoğraf artık deklanşöre basanın oluyor. Fotoğraf, tarihin mikro bir parçasına dokunma,

sahip olma duygularını coşturuyor. Fotoğrafı gören içinde, aynı hisler söz konusu. Akıp giden zamanla, yarın tarih olacak bir görüntü, bir film karesinde donuyor. İnsanlar güneşin doğuşunu ve batışını fotoğrafla görüntülemeye neden bu kadar düşkün olurlar hiç düşündünüz mü? Çünkü, güneşin doğuşu batışı 'zamanın akıp gitme' özelliğini yansıtır. Güneşi görüntülemek, aynı zamanda bu akıcılığı durdurmak isteğinden kaynaklanmaktadır.”

Fotoğrafın zamanı durdurabilmesi yarı tanısıl bir boyuttur. İnsanın önemli bir anını tek kare olarak da olsa dondurması ona bu yarı tanısallığı getirir. Fotoğraf, zamanı durdurmak, tarihi belgelemektir. Tıpkı haberde olduğu gibi... Haber, “Tarihin kabaca yazılmış ilk müsveddesidir.” Fotoğraf ve haber birbirlerini tamamlayan parçalar olmaları tarihin yazılmasında fotoğrafın önemi de arttırmaktadır. “Haber ve fotoğraf tarihin ilmek ilmek örülmesine yardım eder. Haberi yazan ile fotoğraf makinesini deklanşörüne basan, aynı düşünce heyecanlandırır.”

“Görmenin uzantısı olarak hayatımıza giren fotoğraf makinesi aracılığıyla artık, bir çift gözün tanık olduğu zaman dilimi, başkalarının da görüşüne sunulabilmektedir. Görüntünün anlamı böylece katlanarak büyümektedir. Görüntünün etkinliği, aynı zamanda her dilden, her kültürden kişiye anlam olarak ulaşabilmesinden gelmektedir.”

Zamanımız görselliğin ön planda olduğu, kitle kültürünün hüküm sürdüğü bir zamandır. “Günümüzde bir çağın, yeni bir çağın başladığını bile tek tek tarihlerle değil, onları söze gerek bırakmadan açıklayan fotoğraflarla hatırlayacağız.” Durumun böyle olması görüntüyü, gösteriyi ön planda tutan medya

organizasyonlarının daha da kazanmasını sağlayacaktır. Ticari kuruluşlar olan medya organizasyonlarının amaçlarının para kazanma olması, gösterinin büyük olması, etkileyeceklerini tüketiciye kolay ulaşmanın yollarının aranması sonucu fotoğraf dolaylı da olsa medyada yerini almıştır.

Bir fotoğraf bazen bir slogandan, bir romandan ya da resimden daha fazla anlatım gücüne sahip olabilir. Bu nedenle, fotoğraf bir kitle iletişim aracı olarak bilinçli kullanıldığında amacına ulaşmaktadır. Hem de öyle pek serüven katetmeden. Çünkü, bilinçli yapılan fotoğraf amacı belirlenmeyen gerçekliğin kağıt üzerindeki bir parçası değil midir? Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan ve sözü edilen yüzyılın sonlarına değin teknik anlamdaki olgunluğuna ulaşan fotoğrafın yaşamımızda yer almasından bugüne dek yüzelli yılı aşkın bir süre geçti. Bilim, sanat, basın-yayın, belgesel kullanım, amatör fotoğrafçılık gibi bir çok alanda karşımıza çıkan fotoğraf etkili iletişim aracı. Toplumları zaman zaman derinden derine etkileyecek görüntüleri, insanlara ulaştırmada kullanılan bir araç. Fotoğraf teknik yönüyle olduğu kadar estetik ve felsefi boyutuyla da dikkat çekmekte ve üzerinde tartışılmakta. Fotoğraf nedir? Fotoğrafın tarihsel gelişimi nasıldır? Görüntü nedir? gibi kimi sorulara, henüz tam ve uzlaşmış doğru yanıtlar da bulunmuş değil. Bulunması da zor görünüyor. Çünkü sözü edilen kavramlar için her fotoğraf çekenin kendine özgü bir yanıtı var.

Tarihsel gelişim sürecinde de değinildiği gibi fotoğraf yüzyıllar süren birikimlerin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Ancak çok kısa sürede yaşamın her alanında yer aldı. Bu arada fotoğraf üzerine sayısız tanımlamalar da yapıldı. Fotoğrafın tanımlarına çok farklı

disiplinler ışığı altında yaklaşmak olanaklı. Kimi bilim insanları ve düşünürler fotoğraf kavramına ve fotoğrafın tanımına fizik, kimya, optik ışığı altında bir başka bir deyişle teknik boyutlarda yaklaşırken, kimi düşünürler onun sosyolojik, psikolojik, sosyo-psikolojik, politik, ekonomik ve felsefi yönlerini ele alırlar.

Bugün fotoğraf yaşamının her evresinde ve her alanda yer almakta. Kimliklerde kullanılan fotoğrafların, anı fotoğraflarına, basında kullanılan haber fotoğraflarına, reklam fotoğraflarına, sanat fotoğrafı olarak adlandırılan türlerine dek gündelik yaşamda yüzlere farklı türde fotoğrafla karşı karşıyayız. Ve ondan vazgeçecek gibi de görünmüyoruz.

Kaynakça:

-Walter BENJAMIN 'Fotoğrafın Kısa Tarihçesi' (YGS Yayınları)

Çeviri: Ali CENGİZKAN

-Ahmet OKTAY 'Toplumsal Değişim ve Basın (BFS Yayınları)

-Susan SANTOG ' Fotoğraf Üzerine' (ALTIKIRKBEŞ Yayınları)

Çeviri: Reha AKÇAKAYA

-John BERGER 'Görme Biçimleri' (METİS Yayınları)

Çeviri: Yurdanur.SALMAN

-Roland BATHES ' Camera Lucida' (ALTIKIRKBEŞ Yayınları)

Çeviri: Reha AKÇAKAYA

-Wilem FLUSSER 'Bir Fotoğraf Felsefesine Doğru' (MED

CAMPUS Yayınları)

Çeviri İhsan DERMAN

-Özer KANBUROĞLU 'Temel Fotoğraf Bilgisi (M.Ü.FOĞRAF BÖLÜMÜ Yayınları)

-Berrin BAŞ/Rıza ARAT 'Basında Fotoğrafın Tarihi' AFSAD DERGİSİ Mayıs 1984

-Harper's Weekly 18 Ekim 1862 sayısı

-L'Illustration 1 Temmuz 1848 sayısı